

SHIMOLI-G'ARBIY TOXARISTONNING ZARGARLIK SAN'ATINING O'RGANILISH TARIXI.

Yalg'ashova Marjona Qurbonazar qizi

Termiz Davlat Universiteti 1-bosqich magistranti.

E-mail: Marjonayalgasheva@gmail.com

Begimqulova Baxtiniso

Termiz Davlat Universiteti 1-bosqich magistranti.

E-mail: baxtinisobegimqulova700@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Shimoli-g'arbiy Toxariston hududida zargarlik san'atining ilmiy o'rganilish tarixi yoritiladi. Tadqiqotda Toxaristonning tarixiy-geografik o'rni, Shimoli-g'arbiy Toxaristonning boshqa hududlardan farqi, shuningdek, ushbu mintaqada olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijalari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Shimoli-g'arbiy Toxariston, zargarlik san'ati, moddiy madaniyat, arxeologik yodgorliklar, Bolaliktepa, Tavka, Kushonlar davri, hunarmandchilik, Markaziy Osiyo.*

Markaziy Osiyo hududi qadimdan yuksak moddiy va ma'naviy madaniyat markazlaridan biri bo'lib kelgan. Ushbu hududda shakllangan hunarmandchilik tarmoqlari orasida zargarlik san'ati alohida o'rin tutadi. Zargarlik buyumlari nafaqat estetik ahamiyatga ega bo'lgan bezaklar, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, diniy e'tiqodlari, iqtisodiy aloqalari va madaniy qarashlarini aks ettiruvchi muhim tarixiy manba hisoblanadi.

Tarixiy Toxariston hududi, ayniqsa uning shimoli-g'arbiy qismi, antik davr va ilk o'rta asrlarda zargarlik san'atining muhim markazlaridan biri bo'lgan. Mazkur hudud asosan hozirgi Surxondaryo vohasini qamrab olib, arxeologik yodgorliklarning ko'pligi bilan ajralib turadi. Shimoli-g'arbiy Toxariston zargarlik san'atining o'rganilish tarixi arxeologiya va san'atshunoslik fanlari rivoji bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Ushbu maqolada Shimoli-g'arbiy Toxariston zargarlik san'atining ilmiy o'rganilish bosqichlari, asosiy tadqiqot yo'nalishlari va mazkur sohada faoliyat olib borgan olimlarning hissasi yoritiladi.

Toxariston qadimda Amudaryoning yuqori va o'rta oqimi hududlarini o'z ichiga olgan yirik tarixiy-madaniy mintaqaga bo'lib, antik manbalarda Baqtriya bilan bog'liq holda tilga olinadi. Amudaryo bu hududni Shimoliy va Janubiy Toxaristonga ajratib turgan tabiiy chegara hisoblangan.

Shimoli-g'arbiy Toxariston Shimoliy Toxaristonning g'arbiy qismi bo'lib, asosan hozirgi Surxondaryo vohasini qamrab oladi. Bu hudud Dalvarzintepa, Kampirtepa, Bolaliktepa, Qoratepa, Fayoztepa va Tavka kabi yodgorliklar bilan mashhur. Aynan shu yodgorliklardan topilgan zargarlik buyumlari hududda metallga ishlov berish va badiiy bezak san'ati yuqori darajada rivojlanganini ko'rsatadi.

Shimoli-g'arbiy Toxariston zargarlik san'ati haqidagi dastlabki ilmiy ma'lumotlar XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Yevropa va Rossiya sharqshunoslari tomonidan qayd etilgan. V.V. Bartold, N.I. Veselovskiy kabi olimlar Markaziy Osiyo tarixiga oid asarlarida Toxariston hududining umumiy madaniy ahamiyatini yoritib, arxeologik topilmalar, jumladan zargarlik buyumlari haqida ham ma'lumot berganlar. Bu davr tadqiqotlarida zargarlik san'ati mustaqil ilmiy obyekt sifatida ajratib o'rganilmagan bo'lsa-da, ushbu ma'lumotlar keyingi arxeologik izlanishlar uchun muhim manbaviy asos bo'lib xizmat qilgan.

XX asrning o'rtalaridan boshlab Shimoli-g'arbiy Toxariston hududida keng ko'lamli arxeologik qazishmalar olib borildi. Bu davrda M.E. Masson, B.A. Litvinskiy, V.M. Masson kabi olimlar tomonidan hududning moddiy madaniyati tizimli ravishda o'rganildi. Olimlar tomonidan topilgan zargarlik buyumlari metall turi, tayyorlanish texnikasi va bezak uslubiga ko'ra tasniflandi. Tadqiqotlar natijasida oltin, kumush va bronzadan yasalgan uzuklar, sirg'alar, marjonlar va bilaguzuklar keng tarqalganligi aniqlandi. Ayniqsa, Kushonlar davriga oid zargarlik buyumlarida granulatsiya, filigran va tosh qo'ndirish kabi murakkab texnikalarning qo'llanilishi hudud zargarlik san'atining yuksak darajada rivojlanganini ko'rsatadi.

Shimoli-g'arbiy Toxariston zargarlik san'atini o'rganishda A.L. Albaumning "Bolaliktepa" nomli asari alohida ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot Bolaliktepa yodgorligi materiallari asosida yozilgan bo'lib, hududning moddiy madaniyatini chuqur tahlil qiladi.

Albaum Bolaliktepadan topilgan zargarlik buyumlarini shakl, bezak va tayyorlanish texnikasiga ko'ra tahlil qilib, ularning mahalliy an'analar asosida yaratilganini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, ayrim buyumlarda ellinistik va kushon davri san'ati ta'siri ham kuzatiladi. Olimning xulosalariga ko'ra, Bolaliktepa zargarlik buyumlari Shimoli-g'arbiy Toxaristonda mustaqil zargarlik maktabi shakllanganidan dalolat beradi.

Shimoli-g'arbiy Toxariston zargarlik san'atini o'rganishda Sh. Rahmonovning "Tavka" nomli asari muhim manbalardan biri hisoblanadi. Muallif Tavka yodgorligidan topilgan moddiy madaniyat namunalari asosida hudud hunarmandchiligi va zargarlik san'ati rivojini yoritadi.

Rahmonov zargarlik buyumlarini xronologik va tipologik jihatdan tahlil qilib, ularning ijtimoiy va marosimiy vazifalariga alohida e'tibor qaratadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Tavkadan topilgan bezak buyumlari mahalliy aholining estetik didi va diniy qarashlarini aks ettirgan bo'lib, Shimoli-g'arbiy Toxariston zargarlik san'atining o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi.

Pugachenkovaning "Xolchayon" asarida Shimoli-g'arbiy Toxariston yodgorliklaridagi zargarlik buyumlari tahlil qilinadi. Xolchayon yodgorligidan topilgan taqinchoqlar hudud zargarlik san'atining mahalliy an'analar bilan bir qatorda Sharq va G'arb madaniyatlari ta'sirini aks ettirganini ko'rsatadi. Bu asar V–VII asr Kofirqala va Shurabkurgan taqinchoqlari bilan solishtirish imkonini beradi. Kofirqala va

Shurabkurgan yodgorliklari V–VII asrlarda faoliyat yuritgan. Taqinchoqlar oltin, kumush va bronza materiallaridan tayyorlangan bo'lib, granulyatsiya, filigran va tosh qo'ndirish texnikasi keng qo'llanilgan. Bezaklarda lotus guli, hayvon tasvirlari va geometrik naqshlar ko'p uchraydi. Ushbu taqinchoqlar nafaqat shaxsiy bezak, balki ijtimoiy mavqe va diniy e'tiqodni ifodalash vositasi bo'lgan.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab zargarlik buyumlari san'atshunoslik nuqtai nazaridan ham o'rganila boshlandi. A.M. Belenitskiy, G.A. Pugachenkova kabi olimlar Shimoli-g'arbiy Toxariston zargarlik san'atidagi bezaklarni diniy va ramziy ma'noda talqin qildilar. Bezaklardagi lotus guli, quyosh ramzlari, hayvon tasvirlari zardushtiylik va buddaviylik e'tiqodlari bilan bog'liq holda izohlandi. Bu holat zargarlik buyumlarining nafaqat bezak, balki ma'naviy va marosimiy ahamiyatga ega bo'lganini ko'rsatadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, Shimoli-g'arbiy Toxariston madaniy merosini o'rganishga bo'lgan e'tibor kuchaydi. A.Asqarov, E.V. Rtveladze va boshqa mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar Albaum va Rahmonov ishlarini yanada boyitdi. Zamonaviy laboratoriya va metallografik tahlillar yordamida zargarlik buyumlarining tarkibi, ishlab chiqarish texnologiyasi va xomashyo manbalari aniqlanmoqda. Bu esa hudud zargarlik san'atining rivojlanish jarayonini chuqurroq anglash imkonini bermoqda.

Annayev va Shaydullayevning Surxondaryo tarixidan lavhalar asari Surxondaryo viloyati, jumladan Denov tumanidagi Xolchayon yodgorliklari bo'yicha ma'lumot beradi. Xolchayon yodgorlik majmuasi qadimdan hunarmandchilik va zargarlik an'analari bilan ajralib turadi, bu yodgorliklardan topilgan bezak buyumlarida mahalliy an'ana va tashqi madaniy ta'sirlar (masalan, ellinistik davr naqshlari) seziladi.

Mazkur topilmalar Shimoli-g'arbiy Toxaristonning zargarlik san'ati kontekstida tadqiq etilganda hudud hunarmandchiligining umumiy tarixiy rivojlanishi va texnologik boyligi yanada aniqroq ko'rinadi.

Shimoli-g'arbiy Toxaristonning zargarlik san'ati o'rganilish tarixi ko'p bosqichli va murakkab jarayon bo'lib, u bir necha avlod olimlarining tadqiqotlari orqali shakllangan. Bolaliktepa va Tavka yodgorliklaridan tortib, Kofirqala va Shurabkurgan taqinchoqlarigacha bo'lgan topilmalar hudud zargarlik maktabining mahalliy an'analari va tashqi madaniy ta'sirlar bilan boy ekanligini ko'rsatadi.

Pugachenkova va Annayev, Shaydullayev tadqiqotlari hudud hunarmandchiligi va arxeologik kontekstni yoritib bergan bo'lsa, Beruniyning Mineralogiya asari zargarlik buyumlarida ishlatilgan metall va qimmatbaho toshlar xususiyatlarini ilmiy asosda tushuntiradi. Shu bilan birga, Masson, Litvinskiy, Belenitskiy va Bartoldning ilmiy ishlari hududning tarixiy-geografik va madaniy rivojlanishini batafsil ochib beradi.

Natijada, Shimoli-g'arbiy Toxariston zargarlik san'ati Markaziy Osiyo moddiy madaniyatining ajralmas qismi ekanligi, uning o'ziga xos texnika, badiiy bezak va ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Ushbu tadqiqotlar hudud zargarlik san'atini o'rganishda ilmiy asos yaratadi va keyingi izlanishlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Albaum A.L. Bolaliktepa. — Toshkent, 1960.
2. Annayev T., Shaydullayev Sh. Surxondaryo tarixidan lavhalar. — Toshkent, 1997.
3. Bartold V.V. Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida. — Moskva, 1963.
4. Belenitskiy A.M. Drevnebaktriyskoye iskusstvo. — Leningrad, 1978.
5. Beruniy A.R. Mineralogiya (Kitāb al Jamāhir fī Ma'rifat al Jawāhir) — arabcha qo'lyozma; ruscha tarjima: Moskva: SSSR Fanlar akademiyasi nashriyoti, 1963.
6. Litvinskiy B.A. Drevnyaya Baktriya. — Moskva, 1972.
7. Masson M.E. O'rta Osiyo arxeologiyasi. — Toshkent, 1974.
8. Masson V.M. Baqtriya va Toxariston tarixi. — Moskva, 1981.
9. Pugachenkova G.A. Iskustvo Sredney Azii. — Toshkent, 1987.
10. Pugachenkova G.A. Xolchayon. — Toshkent, 1987.
11. Rahmonov Sh. Tavka. — Toshkent, 2008.